

ISSN 1392 - 0391

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

7

Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia

Vilnius "Katalikų pasaulio" leidykla 1994

UDK 947. 45 (082)

Li-191

Redakcinė kolegija:

Egidijus Aleksandravičius

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Sudarytojai:

Egidijus Motieka

Rimantas Miknys

Vladas Sirutavičius

Recenzavo

dr. *Gediminas Rudis*

Leidinį parengti talkino:

Vytautas Jogėla

Raimundas Lopata

© "Katalikų pasaulio" leidykla

© Lietuvos atgimimo istorijos studijos

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Aldona Prašmantaitė</i> VILNIAUS BIBLIJOS DRAUGIJA (1816–1826)	8
<i>Ieva Šenavičienė</i> GAMTOS MOKSLAI IR DVASININKIJOS UGDYMAS LIETUVOJE XIX a.	24
<i>Vytautas Jogėla</i> VILNIAUS ROMOS KATALIKŲ DVASINĖS AKADEMIJOS ĮKŪRIMAS	56
<i>Vidmantas Edvardas</i> RELIGINIS TAUTINIS SAJŪDIS ŽEMAITIJOJE XIX a. PABAIGOJE	96
<i>Darius Staliūnas</i> VILNIAUS VYSKUPO E. ROPO VEIKLOS PĖDSAKAIS (1903–1907)	142
<i>Regina Laukaitytė</i> LEGALIOS KATALIKIŠKOS SPAUDOS PRADŽIA LIETUVOJE	220
<i>Aroldas Gaidys</i> LIETUVIŲ KATALIKIŠKŲ DRAUGIJŲ BRUOŽAI (1905–1907)	254
<i>Juozas Skirius</i> BAŽNYTINĖS "LIETUVIŲ DIENOS" SVARBA LIETUVAI (1916–1918)	317
<i>Raimondas Lopata</i> ANTANAS VISKANTAS IR BANDYMAS ATKURTI LDK	331

II. SENA DISKUSIJA	341
J.STAKAUSKAS IR V.BIRŽIŠKA APIE MOTIEJŲ VALANČIŲ IR JO LIETUVIŠKUMĄ	342
III. PUBLIKACIJOS	409
<i>Kazys Misius</i> APIE LIETUVIŲ SPAUDOS DRAUDIMĄ IR KATALIKŲ DVASININKIJOS VAIDMENŲ JŲ ĮGYVENDINANT	411
<i>Regina Laukaitytė</i> NESKELBTAS J.TOTORAIČIO STRAIPSNIS APIE DIDIŲ VILNIAUS SEIMĄ	435
<i>Regina Laukaitytė, Algimantas Katilius</i> BATAKIŲ DEKANATO KUNIGŲ SUSIRINKIMO NUTARIMAI (1906 m. sausis)	444
<i>Algimantas Katilius</i> PASKUTINIOJO ŽEMAIČIŲ VYSKUPO P.KAREVIČIAUS ATSIMINIMŲ FRAGMENTAS	452
STRESZCZENIE	488
SUMMARY	496
ZUSAMMENFASSUNG	504
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	512
VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	532
APIE AUTORIUŠ	542

ANTANAS VISKANTAS IR BANDYMAS ATKURTI LDK

Raimundas Lopata

Su tautų teisės į nepriklausomą gyvenimą deklaracijomis didesnių keblumų nebūna. Kur kas sudėtingiau reikalai klojasi pradėjus svarstyti konkrečius suvereniteto įgijimo kelius ir principus. Tai patvirtina ir lietuvių politikų, ėmusių Pirmojo pasaulinio karo metu dėti realius krašto valstybingumo pamatus, pavyzdys – prie ne visada apskrito politinių derybų stalo rungėsi modernios, etnografinės Lietuvos valstybės, ir archaiškos, istorinės Lietuvos (LDK), šalininkai.

Susikūrusi Lietuvos Respublika, dažnai vadinta tiesiog Kauno Lietuva, – tai kiek apkarpyto etnografinio modelio praktinis įkūnijimas. Ši aplinkybė buvo anaiptol ne mažiausia iš priežasčių, vertusių ignoruoti etnografinės Lietuvos alternatyvą mūsų istoriografijoje. O jei apie ją buvo užsimenama, tai tarpukario metais susiklostę Lietuvos–Lenkijos santykiai bandymus atgaivinti LDK vertė interpretuoti kaip lenkų agentūros intrigas. Tarsi buvo pamiršta, kad A.Dambrauskas, J.Kriaučiūnas platino atsišaukimus apie LDK atstatymą ne tik XIX a. pabaigoje, bet ir 1916 m., o J.Basanavičius tais pačiais metais skelbėsi esąs LDK partijos nariu. Juk ir gerai žinoma 1917 m. rugsėjo mėn. lietuvių konferencija Vilniuje pavedė Tarybai žengti prie Lietuvos valstybės “sudarymo”, o pastaroji vis dėlto Vasario 16 d. proklamavo valstybės “atstatymą”. Atstatyti įmanoma tik sugriautą...

Taip “lenkų agentu” nesunku apšaukti ir A.Smetoną, kuris 1941 m. pradžioje tolimoje Lisabonoje įvykusiame konfidencialiame

pokalbyje su Lenkijos valstybės pareigūnu S. Tiškevičiumi (Tisz-kiewicz) pripažino, jog "Lietuvos valstybės atkūrimas, pagrįstas siaurais nacionaliniais pagrindais, buvo klaida" ir siūlė Lenkijai federuotis su Lietuva¹. Galbūt šią detalę ir galime įvardyti kaip nereikšmingą interliudiją painiame politikos žaidime, juolab kad minėtos valstybės faktiškai nebeegzistavo, tačiau ar ji nepabrėžia, kad sukūrus Lietuvos Respubliką svarstymai apie pasirinktos valstybės konstrukcijos principo teisingumą išliko aktualūs.

Todėl verta prisiminti ir tuos lietuvių politikus, kurie ilgą laiką brandino ir bandė įgyvendinti istorinės Lietuvos atstatymo planus. Vienas iš jų – kunigas Antanas Viskantas (1877 12 12– 1940 12 12), mėgęs kartais pasirašinėti ir Viscont.

Jis nepriklauso tai tyliųjų herojų klasei, apie kuriuos žinoma, bet nešnekama. Įsitraukęs į lietuvių tautinį judėjimą dar XX a. pradžioje, 1906 m. tapo Vilniaus lietuvaičių tarnaičių Šv. Mikalojaus bendrijos organizatoriumi ir steigėju, prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą garsino lietuvių vardą Prancūzijos spaudoje ir Romoje, o 1914–1920 m. jau buvo įgijęs nemažą autoritetą ir gana gausų simpatikų skaičių. Tarpukario metais vadovavo Vilniaus krašto lietuvių Šv. Kazimiero (nuo 1925), Mokslo (1933–1938), Meno ir literatūros (1932–1939) draugijoms. Tačiau nepriklausomoje Lietuvoje jis prisimenamas tik kaip vienas iš Šveicarijoje Pirmojo pasaulinio karo metu susispietusių lietuvių tarpusavio dramų ("Gabriados", "Viskantiados") veikėjų, pasižymėjusių tik toli siekiančiomis asmeninėmis ambicijomis. Berlyno, Liuveno (Belgija), Popiežiaus Grigaliaus XIII (Roma) universitetų doktorantas tikrai nevengdavo pabrėžti savo "doctor triplex" ir užgožti kolegas savo asmenybe politinėje ir filantropinėje veikloje. Sakoma, jog retkarčiais visa tai peraugdavo net į liguistą didybės maniją. Ši aplinkybė ir leido J. Gabrio-Paršaičio, J. Purickio, A. Steponaičio, V. Daumanto ir A. Viskanto nesutarimų priežasčių ieškoti iš esmės tik individualiose jų ypatybėse. Viskanto nuostatos, jo numatyta politinės Lietuvos ateities perspektyva, nulėmusios konkrečią jo veiklą ir santykius su lietuvių veikėjais Šveicarijoje, liko neapartos.

Tuo tarpu A. Viskantas niekada neslėpė savo siekių. Nei 1915 m. atvykęs į Fribūrą (Freiburg), nei ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje, kai pradėjęs žygius jėzuitų gimnazijos direktoriaus kėdei užimti,

įteikė Lietuvos valdžios institucijoms autobiografiją. Joje, apžvelgdamas 1914 m. karo ir pirmųjų pokario metų darbus, rašė: "Viskantas Antanas, kunigas, visados labai troško matyti savo gimtąją šalį atstatytą kaip nepriklausomą valstybę ir tat kiek galima platesnėse ribose. Gyvendamas užsieniuose jis daug dirbo tam tikslui prancūzų, belgų, šveicarų ir italų spaudoje, lietuviškose ir tarptautinėse organizacijose, ir diplomatijoje, visur reikalaudamas lietuvių tautai prideramų jai teisių ir pripažinimo. Jis stengėsi visus Lietuvos sluoksnius įtraukti Lietuvos nepriklausomybės atgavimo darban. Jis visados buvo lietuvių ir latvių susiartinimo šalininku"².

1915 m. rugpjūtis. A.Viskanto ir J.Gabrio iniciatyva Berne įvyksta lietuvių–latvių veikėjų konferencija, kurioje protestuojama prieš vokiečių kariuomenės žiaurumus ir pareikalaujama lietuvių–latvių autonomijos Rusijos imperijos sudėtyje. Populiari tuo metu bendro lietuvių–latvių valstybingumo idėja turėjo šalininkų ne tik Šveicarijoje. JAV ją aktyviai propagavo J.Šliūpas. Tokį reikalavimą kėlė ir Lietuvių seimas Čikagoje. Sulaukė ši idėja atgarsio ir Lietuvoje. Bet žaibiškai kintanti Lietuvos geopolitinė padėtis – rusų kariuomenės pasitraukimas, vokiečių okupacija – privertė politinius planus modifikuoti.

Turinti neutralios valstybės statusą, visų kariaujančių valstybių pasiuntinybių funkcionavimo, Rusijos mažųjų tautų atstovavimo vieta – Šveicarija čia atsidūrusiems lietuviams atvėrė duris įvairioms politinėms kombinacijoms. Štai J.Gabrys pamažu suartėjo su Vokietijos pasiuntiniu G. fon Rombergu (Romberg), vis daugiau įsitraukdamas į Wilhelmstrassėje realizuojamus sumanymus. Tiesa, nenutraukdamas ryšių ir su prancūzais, rusais bei austrais.

Kita vertus, kariniai veiksmai Lietuvos teritorijoje, šimtai tūkstančių pabėgėlių, gresiantis badas reikalavo susirūpinti ir nukentėjusių nuo karo šelpimu. A.Viskantas metėsi į filantropinę veiklą. Jo pastangos įsteigti Generalinį komitetą (Comité général

¹ Senn A.E.Smetona ir lenkai 1941 metais // Akiračiai. 1990. Kovas. Nr. 3. P. 13.

² [Autobiografijos projektas] // Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – MABRS). F. 239. S. v. 24. L. 6.

de secours pour les victimes de la guerre en Lituanie) karo aukoms Lietuvoje šelpti nenuėjo perniek. Tokia institucija konstituavosi 1915 m. gruodžio 12 d. Apčiuopiamos materialinės pagalbos komitetas taip ir nesuspėjo suteikti, vis dėlto šiuo atveju svarbu pažvelgti į jo narių sudėtį. A.Viskantui į vieną gretą su kunigais J.Purickiu, A.Steponaičiu, V.Daumantu pavyko suburti tokius aristokratus kaip baroną S.Brunovą (Brunow), grafą A.Pliaterį-Zybergą (Plater-Zyberg), kunigaikštį J.Puzyną. Neliko nuošalėje B.Pilsudskis, G.Narutavičius. Vilniuje dar nenutolo bažnytinis lietuviškai ir lenkiškai šnekančių Lietuvos gyventojų konfliktas dėl kalbos, o Fribūre šių Lietuvos visuomenės grupių atstovai parodė, jog įmanomas konstruktyvus bendradarbiavimas. Pabrėžtinai akcentuojami komiteto filantropiniai tikslai ir, priešingai, kratymasis dalykų, kvepiančių politika, tarsi ženklino kompromiso sritį. Kaip viename posėdyje pripažino J.Puzyna, "vieni esame už uniją, kiti – prieš, bet visi trokštame tėvynės gerovės"³. Tad suprantamas A.Viskanto karštas įsitikinimas savo "jaunalietuviško ir senalietuviško judėjimų sutaikinimo" koncepcijos perspektyvumu. Deja, komiteto išsaugoti jam nepavyko. Argumentai, jog Lietuvos aristokratija ir bajorija, vis dėlto buvusi krašto savarankiškumo idėjos puoselėtoja, galinti ir dabar suvaidinti pozityvų vaidmenį, ir todėl esą neverta, atstumiant ją, nutraukti ryšius su tradicijomis, peršokti istoriją nuo Liublino unijos iki "Aušros" gadynės bei atsisakyti Suvalkų, Kauno, Vilniaus, Gardino, Minsko, Kuršo, Vitebsko gubernijų, pagaliau ryšiai ir finansai nepaveikė 1916 m. vidurvasarį Lozanoje konferuojančių lietuvių politikų⁴. "Patarta" lietuviškam elementui iš Generalinio komiteto išstoti.

Jauno lietuvių nacionalizmo atstovams, linkstantiems projektuoti Lietuvą kaip lietuvių tautos etninį politinį darinį, A.Viskanto siūlomas flirtas su krašto aukštuomenės sluoksniais atrodė rizikingas. Etninės Lietuvos šalininkų šiuo laikotarpiu nedviprasmiškas požiūris santykių su Lenkija klausimu, nuostatos būsimos teritorijos reikalu (ką etniniu požiūriu lietuviams galėjo reikšti daugiatautės LDK restauracija, nesunku buvo nuspėti), didžiųjų valstybių vis dažniau kartojamas tautų apsisprendimo teisės šūkis, konkreti vokiečių ir rusų politika lietuvių atžvilgiu – štai turbūt svarbiausi tokią poziciją nulėmę momentai. Antra vertus, tai

nerieškė, kad apskritai atsisakoma tolesnių kompromiso paieškų ir vienaip ar kitaip modifikuotos LDK atkūrimo planų. Etnografinis, "sveiko branduolio" valstybės konstrukcijos principas, kurį ėmėsi propaguoti 1917 m. pabaigoje Lietuvos Taryba, ilgą laiką buvo tik viena iš lietuvių politikos taktinių priemonių. Galimas daiktas, prioritetiškesnė, nei antroji, susijusi su LDK atkūrimu. Priešingu atveju nelengva būtų paaiškinti 1918 m. pradžioje J.Gabrio ir K.Olšausko memorandumą prancūzų atstovams, rekomenduojantį palaikyti Lietuvos-Ukrainos federacijos idėją, A.Voldemaro dalyvavimą Lietuvos Brastos derybose Ukrainos delegacijos sudėtyje, Tarybos ir Rados, Tarybos ir Lietuvos dvarininkų pasitarimas, Uracho rinkimus ir t.t.

A.Viskantas liko nuosekliu LDK atkūrimo šalininku. Tiesa, po Loanos konferencijų atsidūręs izoliacijoje ir nepasitenkindamas pašaliečio vaidmeniu, jis griebėsi susigrąžinti pašlijusį autoritetą. Dabar jis atsidėjo leidybinei-propagandinei veiklai. Parašė ir išleido "La Lithuanie et la guerre" ("Lietuva ir karas"), "La Lithuanie religieuse" ("Religingoji Lietuva"), išvertė į prancūzų kalbą P.Klimo "La Lithuanie Russe, considération statistiques et ethnographiques" ("Rusų Lietuva, statistiniai ir etnografiniai duomenys"), Vydūno "La Lithuanie dans la passé et dans la présent" ("Praeities ir dabarties Lietuva"). Tačiau netrukus tarp Šveicarijos lietuvių tvyrojusi nepasitikėjimo atmosfera į intrigų sūkurį įtraukė ir A.Viskantą.

Neatmestina nuomonė, jog intrigoms peno teikė individualiosios Šveicarijoje susispietusių veikėjų charakterio savybės. Bet visiškai aišku ir tai, kad intrigomis kovota dėl finansinių išteklių šaltinio – Amerikos lietuvių katalikų paramos. Amerikos Lietuvių Taryba (ALT) ir jos fondai reguliariai siuntė nemažas dotacijas Fribūro ir Loanos lietuvių veiklos plėtotei. Taigi diskreditacija ALT akyse – o skundų adresatu paprastai būdavo ši organizacija, – kartu ir rėmėjo praradimas reiškė ir vadovaujančių pozicijų

³ Generalinio komiteto dėl karo nukentėjusių šelpti Lietuvoje protokolai // Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUBRS). F. 140. S. v. 79. P. 40.

⁴ Ten pat. P. 4; Gabrys J. Vers L'Independance Lituanienne. Faits, impressions, souvenirs 1907–1920. Lausanne, 1920. P. 72–75.

netektį. Ryškėjančią J.Gabrio, J.Purickio ir kitų politinę orientaciją į Vokietiją, tikintis su jos pagalba išspręsti Lietuvos valstybingumo problemą, A.Viskantas panaudojo kaip oponentų sunkiai atremiamą kaltinimą, kurį jis pateikia ne tik korespondencijoje su proantantiškai nusiteikusia ALT, bet ir su pačių Antantės valstybių veikėjais. Tad 1917 m. balandžio 3 d. paaiškinamajame rašte rusų diplomatams A.Viskantas dėstė, kad tautiečių vokišką orientaciją lėmė Berlyno prielankumas lietuviams, ir siūlė Petrogradui tokią kontrapriemonę: aplenkiant priešininkus, Rusijos Didžiąją Lietuvą drauge su Mažąja paskelbti savarankiška valstybe, federaciniais ryšiais susieta su Rusija, arba suteikti jai nepriklausomybę⁵.

Minėtame dokumente A.Viskantas buvo pakankamai korektiškas savo kolegų atžvilgiu. Bet panašaus pobūdžio raštai Prancūzijos ir Anglijos pasiuntinybėms sukėlė neįveikiamų kliūčių lietuviams šiose valstybėse organizuoti aukų rinkliavą per popiežiaus paskelbtą "Lietuvių dieną" (1917 m. gegužės 20 d.). Galop apie A.Viskanto kontaktus, ne be J.Gabrio pagalbos, sužinojo ir lietuvių visuomenė. Po šios nemalonios istorijos uždavinys susigrąžinti buvusį pasitikėjimą tik pasunkėjo. Tačiau A.Viskantas nenuleido rankų. 1918 m. vasario mėn. su J.Rainiu planavo surengti naują lietuvių-latvių konferenciją. J.Gabriui atsisakius paremti, idėja sužlugo. Tik kai Vidurio ir Rytų Europoje susiklostė nauja tarptautinė konsteliacija, atkaklios daktaro pastangos atnešė vaisių.

1918 m. pavasarį Vokietijai pripažinus Ukrainą, Lietuvą, kiek anksčiau – Lenkiją, Didžiąjai Britanijai ir Prancūzijai – Estiją, Latviją, o Rusijai atsisakius šių teritorijų, aiškiai buvo matyti, jog formaliai pripažinimo sulaukė regionas, kuriame kelis amžius gyvavo Abiejų Tautų Respublika. Kovo 30 d. "Courier de Genève" ir Fribūro "La Liberté" paskelbtame straipsnyje "Senosios Lenkijos – Lietuvos tautos" A.Viskantas kaip tik tai ir akcentavo. Trumpai atpasakojęs Respublikos istoriją, straipsnio autorius apibūdino ir dabartines jos tautų politines aspiracijas – atsisakoma status quo ir pasirenkama nepriklausomybė arba politinė autonomija. Tačiau įgyvendinant šiuos siekimus, – tęsė daktaras, – susiduriama su keletu komplikacijų. Visų pirma, jos neatsiejamos nuo lenkų politikų hegemonistinių koncepcijų. Antra, netolimoje ateityje problemiškas taps ir būsimų valstybių sienų nustatymas, ką

pakankamai akivaizdžiai parodė ukrainiečių – lenkų nesutarimai dėl Chelmo. Todėl iš anksto užbėgiant už akių konfliktams ir ruošiantis Taikos konferencijai, A.Viskantas siūlė Šveicarijoje įsteigti Studijų draugiją, kurią sudarytų buvusios unijinės valstybės tautų atstovai. Pastarieji, pasitelkę nepriklausomus ekspertus, ieškotų teisingų delimitacijos principų ir konstruktyviu dialogu spręstų visus ginčus.

Publikacija sulaukė plataus atgarsio. Daugelis Šveicarijos laikraščių spausdino ištraukas, negailėjo palankių komentarų. Projektu susidomėjo Prancūzijos, Anglijos, Rusijos ir net Austrijos diplomatai. Vienintelėje Vokietijoje uždrausta spausdinti žinias apie šį reikalą.

Netrukus daktaras susilaukė ir pagalbininkų. Pirmasis, energingai perėmęs idėjos praktinį realizavimą, buvo Edmondas Privatas (Privat). Vienas iš daugelio šveicarų intelektualų, Pirmojo pasaulinio karo metais karštai gynusiu mažųjų tautų teisę į laisvę, Privatas dar 1916 m. gyvendamas Paryžiuje, garsėjo kaip Lenkijos nepriklausomybės šalininkas. Per ankstyvos simpatijos lenkams atkreipė Prancūzijos URM dėmesį. Jis buvo priverstas grįžti į Ženevą. Tačiau ir čia profesoriaudamas universitete toliau domėjosi Lenkijos likimu. Pasisakęs už federacinę politinę struktūrą buvusios Respublikos teritorijoje, profesorius Studijų draugijoje išvelgė perspektyvią instituciją tokiam planui realizuoti. Juolab paaiškėjus, jog A.Viskantas, mėgęs griežtai kritikuoti lenkus, kuluaruose neatsisakė su jais bendradarbiauti. Tiesa, pats A.Viskantas vėliau šį faktą neigė, tvirtindamas, jog jam terūpėjo išgauti iš lenkų 1772 m. Lietuvos sienų pripažinimą.

1918 m. gegužės 12 d. Privato bute į steigiamąjį susirinkimą atvykę Jurjewiczius (tarpukariu Lenkijos įgaliotasis ministras Bukarešte), Baranowskis (ministras Belgrade ir Konstantinopolyje), Bačinskis ("Ukrainos" redaktorius), Romanovskis (ukrainiečių telegramų agentūra), dr. Paneiko ("Dilo" redaktorius), Ijžickis (gudų veikėjas), Ellanskis (Bernu "Bund" bendradarbis, atstovavo latviams),

⁵ Viskant A. Dokladnaja zapiska // Lietuvos nacionalinės M.Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 29. S.v. 1514. L. 1–2.

prof. P.Moriand (Ženevos universiteto Teisės fakulteto dekanas), J.Davidas ("Gazette de Lausanne" redaktorius), Jong van Beck en Donkas (Hagoje veikusios Ilgalaiškės taikos centrinės organizacijos sekretorius) ir A.Viskantas įsteigė Rytų komisiją (Commission de l'Est). Susirinkusieji pritarė A.Viskanto, išrinkto generaliniu sekretoriumi, siūlymui, kad komisija turėtų nagrinėti visus faktus, susijusius su čia atstovaujamų tautų teisėmis ir jų tarpusavio ginčais, o ateityje bandytų įtikinti šių tautų reprezentacinius organus bei Taikos konferenciją savo išvadų teisingumu⁶.

Paskelbus spaudoje apie komisijos įsteigimą, paramą ir pasiryžimą padėti deklaravo grafas Rostowskis, baronas de Toube, Lenkų misijos Šveicarijoje vadovai, latviai – J.Rainis, A.Liepinis, šveicarų politikai R.Clapasede ir A. de Morsier. Tačiau buvo ir priešingų pareiškimų. A.Viskantas neturįs lietuvių mandato, čia jo asmeninė iniciatyva, naudinga Lenkijai, bet jokių būdu ne Lietuvai. Maždaug taip A.Viskantą puolė J.Gabrio vadovaujamo Lietuvių informacijos biuro organas "Pro Lithuania". Iš tikrųjų, artimi Regentų Tarybai lenkų politiniai sluoksniai teigiamai vertino pastarąją A.Viskanto iniciatyvą, siedami su ja lenkų-lietuvių suartėjimo galimybes. Bet šie vertinimai neduoda jokio pagrindo kaltinti A.Viskantą darbu lenkų naudai. Protingo lietuvių-lenkų santykių sprendimo būdo tuo metu intensyviai ieškota ir Vilniuje. O sprendžiant iš A.Voldemaro – A.Ronikier sutarties, sudarytos 1918 m. birželio 30 d., kuria Taryba išsipareigojo pripažinti ir gerbti lenkų tautinės mažumos teises Lietuvoje, o lenkai atsisakė pretenzijų į Vilnių ir pažadėjo nutraukti antilietuvišką propagandą, kompromisas, nors ir laikinas, buvo rastas.

Tuo tarpu E.Privatas bandė palenkinti J.Gabrį. Kvietė jį į komisijos susirinkimus, asmeniniams pokalbiams. Deja, nesėkmingai. Iš pirmo žvilgsnio keista, kad J.Gabrys, aktyviai palaikęs kontaktus su latvių, lenkų ir ypač ukrainiečių veikėjais, atsisakė dalyvauti šioje akcijoje. Gal vėl viršų paėmė J.Gabrio, A.Viskanto nesantaika? Vargiai galime kalbėti apie asmeniškumą. Archyviniai dokumentai byloja, kad viešumoje akivaizdžiai demonstruojami tarpusavio nesutarimai netrukdo jiems susitikinėti tète-à-tète⁷. Gal šis spektaklis buvo tik priedanga politinio manevro laisvei? Šiaip ar taip, po kelių

mėnesių J.Gabrys suartėjo su J.Pilsdskio aplinka. Su ja užmezgė ryšius ir A.Viskantas.

Po Marnos kautynių ryškėjo neišvengiamas Vokietijos pralaimėjimas. Pradėta vis dažniau galvoti apie būsimą Taikos kongresą. Tuo tarpu Vokietijos okupuotose teritorijose veikiančios tautų politinės institucijos gavo didesnę iniciatyvos laisvę, palaipsniui virsdamos efektyviausiais politinių judėjimų centrais. Rytų komisija, neįstengusi susidoroti su organizacinio pobūdžio problemomis, praktiškai liovėsi gyvavusi. Įtakos tokiai baigčiai turėjo ir netikėtas A.Viskanto išvykimas į Romą. Atrodo, daktaras buvo nusprendęs pakovoti dėl laisvos Vilniaus vyskupo vietos. Nepaisant kai kurių Vatikano veikėjų paramos, ir čia jį lydėjo nesėkmė. Vyskupu buvo paskirtas J.Matulaitis.

Ketino A.Viskantas nukakti ir į Paryžių, tačiau sutrukdė liga. Tik po kelių mėnesių pasiekęs Prancūzijos sostinę, sužinojo, kad jam patikėtos nepaprastosios Lietuvos misijos prie Šventojo Sosto bažnytinio patarėjo pareigos. 1919 m. gegužės 23 d. jau dalyvavo audiencijoje pas Benediktą XV.

Į Lietuvą A.Viskantas sugrįžo tik 1919 m. lapkričio mėn., pakeliui sustodamas Varšuvoje, kur pratęsė dar vasarį pradėtas derybas su M.Seyda (Seyda), B.Kžižanovskiu (Krzyżanowski) ir kitais lenkų veikėjais. Apstojęs Vilniuje su nepasisėkusio peoviakų sąmokslu dalyviais J.Aukštuolaičiu, Vaitiekūnu ėmėsi organizuoti "iniciatyvinę grupę", vėliau – Didžiosios nepriklausomos Lietuvos atstatymo partiją – opozicinį Kauno vyriausybei sambūrį⁸. 1920 m. vasario 29 d. pradėjo lietuvių ir lenkų kalbomis leisti "Suvienytąją Lietuvą", kur išdėstė pamatinius grupės siekimus: sujungti visas Lietuvos žemes, priklausiusias jai nuo Mindaugo laikų iki 1795 m., į nepriklausomą valstybinį vienetą, sušaukti Vilniuje steigiamąjį susirinkimą, įvykdyti plačią žemės reformą. Laikraštyje

⁶ Privat E. 1918 05 16 laiškas Lenkijos Nepriklausomybės Komitetui // MABRS. F. 239. S.v. 124. L. 7–9.

⁷ Viskanto A. 1918 08 03 ir 08 laiškai J.Gabriui // VUBRS. F. 155. S. v. 175, 196. Lapai nenumeruoti.

⁸ Łossowski P. Stosunki Polsko–litewskie w latach 1918–1920. Warszawa, 1966. S. 161.

kritikavo germanofilišką Tarybos nusistatymą, etnografinės Lietuvos nerealumą. O derybose su L.Vasilevskiu (Wasilewski) (vėliau – Lenkijos rytinių pakraščių įgaliotasis ministras) A.Viskantas reikalavo leidimo lenkų okupuotoje teritorijoje sudaryti Lietuvos vyriausybę, kuri siektų demarkacine linija atskirtos Lietuvos nepriklausomybės¹⁰.

Tačiau ši veikla nesusilaukė platesnės lietuvių visuomenės paramos. Dėl nepopuliarumo nustojo ėjusi „Suvienytoji Lietuva“. Nuslūgo ir lenkų susidomėjimas. A.Viskantas, J.Matulaičio kviečiamas, užėmė Vilniaus kurijos notaro bei knygų cenzoriaus pareigas. Netrukus išitraukė į Vilniaus krašto lietuvių judėjimą. Iš 1914–1920 m. laikotarpio liko tik prisiminimai.

1928 m., minint Rytų komisijos dešimtmetį, vienam atkakliam žurnalistui pavyko gauti A.Viskanto interviu. Be asmeninio pobūdžio klausimų, buvo užduotas ir toks: jei 1772 m. Lietuvos atgaivinimo koncepcija būtų realizuota, kaip manėte išspręsti kalbos ir santykių su Lenkija kolizijas? Tik kantoninė, trijų (lietuvių, lenkų, gudų) valstybinių kalbų Lietuva, – atsakė daktaras, – kuriai jos geopolitinė padėtis, pavojinga didžiųjų rusų ir vokiečių nacijų sandūra, diktuoja dėtis į sąjungą su Lenkija. Ir pridėjo: konkrečią tokios sąjungos išraišką būtų nulėmusi istorijos eiga⁹.

Argi neatliepia šis A.Viskanto atsakymas A.Smetonos 1941 m. pasakytos minties?

(Kultūros barai. 1992. Nr. 3. P. 41–44.)

⁹ Au Sujet des Etats en formation dans L'Europe orientale / / MABRS. F. 239. S.v. 124. L. 3–4.